

УДК 94 (477.7) “185/191”

Ігор Кочергін (м. Дніпропетровськ)

КАТЕРИНОСЛАВСЬКІ ДВОРЯНИ В КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОМУ ПРОЦЕСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті йдеться про внесок дворян Катеринославської губернії в розвиток культури і освіти у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття.

Ключові слова: *благодійність, дворянство, земство, інтелігенція, колекціонування, подвійна лояльність, просвіта.*

В статтє рєчє идєт о ролє дворян Екатєринославской губернии в развитии культуры и образования во второй половине ХІХ — в начале ХХ века.

Ключевые слова: *благотворительность, дворянство, земства, интеллигенция, коллекционирование, двойственная лояльность, просвита.*

Питання, винесене в заголовок статті, ніколи не було предметом уваги дослідників. Скажімо більше — жоден з аспектів культурного процесу, де основними його рушіями були дворяни, окрім хіба що благодійницької діяльності, не піддавався аналізу. Отже, на даний час існує лише декілька розвідок, в яких представлені поодинокі представники дворянської верстви Катеринославщині, які тим чи іншим чином були задіяні в культурно-просвітницькому процесі другої половині ХІХ ст. — початку ХХ ст.¹. Така ситуація на даний час виглядає доволі дивною, оскільки саме дворянство і, певною мірою, купецтво, було найосвіченішою верствою суспільства в післяреформеній імперській Росії, допоки їм на зміну не прийшла інтелігенція.

Дворянство в особі окремих своїх представників до і після скасування кріпацтва в Росії неодмінно долучалося до культурного розвитку Катеринославщини.

Однією з важливих сфер культурного розвитку будь-якого суспільства є освіта. До ліберальних реформ Олександра II чи не єдиним навчальним закладом, яким постійно опікувалися дворяни, була Катеринославська класична гімназія. У II половині ХІХ ст. ситуація кардинально міняється. Ще до скасування кріпацтва дворянин Олександрівського повіту Дмитро Титович Гнедін (1818–1885) відкрив народну школу в своєму маєтку в с. Олександрівка. У 1861 р. подібну школу в Новомосковську відкрив Григорій Антонович Залюбовський (1836–1898)².

Ще у 1859 р. катеринославське дворянство підняло питання про відкриття жіночої гім-

назії. З приміщенням допоміг колишній вчитель духовної семінарії та класичного училища А. С. Понятовський. Дворянське зібрання виділило 31282 крб. на ремонт приміщення. Після капітального ремонту 30 серпня 1865 р. Маріїнське училище (з 1870 р. — гімназія) почало свою роботу³. Першим директором губернське дворянство призначило Олександру Якимівну Риндовську (1829–1905), яка належала до відомої на Катеринославщині дворянської родини Ковалевських. Її батько Яким Якович Ковалевський з дворян Олександрівського повіту тривалий час був директором народних училищ та Катеринославської класичної гімназії. Завдяки енергії О. Я. Риндовської Маріїнське училище у 1870 р. отримало статус гімназії. Під її керівництвом розроблялися навчальні плани, формувалася бібліотека. У 1870 р. за сприяння О. Я. Риндовської почало діяти “Общество попечительства о женском образовании в г. Екатеринославе”, пізніше — комісія народних читань⁴.

Видатними подвижниками у сфері просвіти були Микола Олександрович Корф (1834–1883) і Дмитро Титович Гнедін. М. О. Корф відкрив талант просвітянина з початком роботи земських установ. З 1867 по 1872 рік М. О. Корф був неодмінним членом Олександрівської повітової училищної ради, в складі якої зробив все для того, щоб створити належні умови для ефективного існування народної школи. М. О. Корф запропонував ідею створення дешевої і короткотермінової народної школи з навчальним курсом у три зими. Саме ця школа, на його думку, була найбільш при-

стосована до селянського побуту, оскільки зимою селяни мають набагато менше роботи, ніж влітку⁵.

Завдяки наполегливій діяльності М. О. Корфа і Олександрівського повітового земства, вже у 1872 р. в Олександрівському повіті функціонувало 55 початкових шкіл (це при тому, що до 1866 р. їх було всього чотири). Звітуючи перед училищною радою, М. О. Корф не став зупинятися на здобутках, які досягло земство за останні п'ять років, а говорив про насущні проблеми, які ще потребували свого вирішення⁶. Більше того, М. О. Корф вважав за потрібне поширити свої ідеї в галузі освіти на всю Російську імперію. З цією метою він листувався з видатними просвітянами К. Ушинським, В. Кошем, І. Беловим, Ф. Павленковим тощо⁷. В своєму маєтку в с. Нескучному в Олександрівському повіті він створив школу для селян, яку утримував на власний кошт.

М. О. Корф першим заговорив про необхідність навчання в початковій школі рідною мовою, активно поширював в пресі свої думки щодо розвитку народної школи, ратував за збільшення кількості вчителів та якості педагогічної майстерності. Серед його обов'язків була організація з'їздів та курсів вчителів⁸.

За активну діяльність на освітній ниві Петербурзьке педагогічне товариство обрало його у 1870 р. своїм почесним членом. Через рік те саме зробив Московський комітет грамотності при Московському університеті⁹.

Після від'їзду М. О. Корфа за кордон головою Олександрівської повітової училищної ради стає Д. Т. Гнедін, який продовжив справу свого попередника. Більше десяти років він плекав думку про відкриття ремісничого училища. Для цього він навіть заклав свій маєток. Але лише незадовго до смерті — у 1883 р. ремісниче училище для кустарів на 90 учнів було відкрите. Названо було на честь засновника Гнедінським¹⁰.

М. О. Корфа і Д. Т. Гнедіна можна вважати радше виключенням, оскільки в більшості своїй катеринославські дворяни не віддавалися цілком освітній справі. Багато дворян брало участь у роботі губернської і повітової училищних рад, обіймали пости попечителів в різних навчальних закладів, а також жертвували чималі суми на розвиток освіти. Показовим в цьому є фігура Олександра Миколайовича Поля (1832–1890). Видатний громадський діяч, який багато зробив для розвитку економіки та інфраструктури Катеринослава і

губернії, щиро переймався проблемами освіти. Разом з дворянином катеринославського повіту, земським діячем Я. Я. Савельєвим він у 1866 р. став членом новоутвореної губернської училищної ради. О. М. Поля був попечителем Маріїнської жіночої гімназії (1871 р.), Реального училища (1882 р.) в Катеринославі, Саксаганського ремісничого училища у Верхньодніпровському повіті. Він обіймав особливу позицію щодо впровадження народної освіти в губернії, вважаючи, що в школі повинні не тільки вчити грамотності, а й займатись моральним вихованням школярів. На думку О. М. Поля, підготовка народних вчителів теж була необхідною справою, але робити це він пропонував не примусово чи за планом, а за бажанням самого народу¹¹.

Взагалі про різкий стрибок інтересу дворян до освіти варто говорити лише після того як в губернії були впроваджені земські установи, а також після того, як у 1874 р. функції голови губернської та повітових училищних рад були покладені на маршалків дворянства. В Олександрівському і Мелітопольському повітах головою училищної ради став Євген Іванович Шабельський (1839–?), який обіймав пост маршалка дворянства у названих повітах у 1874–1886 рр. Він не тільки глибоко шанував пам'ять засновників земської школи і своїх попередників, що пішли “у вічність”, але зумів гідно і, що важливо, уміло продовжувати розпочату ними справу¹².

Активною роботою в галузі освіти відзначився Ераст Костянтинівич Бродський (1851–1919), який у 1880–1908 рр. обіймав пост маршалка дворянства Верхньодніпровського повіту. З 1881 р. він змінив О. М. Поля на посту попечителя Саксаганського ремісничого училища, у 1889 р. був призначений попечителем Комісарівського однокласного училища, а з 1890 р. опікувався Верхньодніпровським міським училищем. У 1899 р. за ініціативи Е. К. Бродського була відкрита Верхньодніпровська нижча сільськогосподарська школа, для якої він виділив 40 десятин власної землі¹³.

Катеринославські дворяни неодмінно жертвували різні суми на розвиток навчальних закладів. Відомий колекціонер, маршалок дворянства Катеринославської губернії Георгій Петрович Алексєєв (1834–1914) у 1862 р. пожертвував на повітове училище 350 крб. сріблом, в тому числі на бібліотеку і на оплату навчання бідних учнів. У 1868 р. пожертвував

84 крб. на школу, а у 1869 р. дав гімназії і пансіону 757 крб.¹⁴. Для розвитку мережі шкіл в Олександрівському повіті давали кошти поміщики Д. Т. Гнедін, О. Є. Канкрін, П. М. Миклашевський¹⁵. Поміщик катеринославського повіту Олексій Олексійович Савицький (1835–?), який походив з відомої козацької родини, у 1896 р. заснував у с. Павлівці (Катеринославський повіт) церковно-парафіальну школу. Він дав гроші на її будівництво, придбав необхідні приладдя для навчання і до кінця життя матеріально утримував її¹⁶.

Дворянство не стояло осторонь процесу заснування Вищого гірничого училища в Катеринославі. Воно жертвувало для його відкриття чималі кошти¹⁷.

Підтримуючи школи, училища та інші навчальні заклади, дворяни не забували і про важливу складову просвіти — бібліотеки. Ще у 1834 р. в будинку Дворянського зібрання була відкрита Катеринославська губернська бібліотека, але на початку 1850-х років вона призупинила свою діяльність. У 1859 р. з ініціативи членів так званого Піквікського клубу М. П. Балліна, М. М. Стопановського та В. М. Єлагіна, які належали до числа інтелігенції Катеринослава, була відкрита Публічна бібліотека. Серед тих, хто дав гроші на бібліотеку, був відомий громадський діяч О. М. Поль¹⁸. Але вона діяла недовго. У 1887 р. в місті знову була відкрита Міська публічна бібліотека. Багато для цього зробив дворянин Григорій Антонович Залюбовський (1836–1898). Він зміг переконати гласних Міської Думи Катеринослава в необхідності відкриття цього закладу, вніс 200 крб. на її розвиток, а після відкриття бібліотеки був обраний головою бібліотечної ради¹⁹. У 1889 р. він же пожертвував до бібліотеки 141 книжний том²⁰.

Сильною була підтримка бібліотечної справи з боку олександрівського повітового дворянства. У 1870-х роках Д. Т. Гнедін створив із дружиною бібліотечний склад і поставляв книги в школи Катеринославської губернії²¹. Завдяки активній роботі відомого історика і громадського діяча Якова Павловича Новицького (1847–1925) в м. Олександрівську була відкрита нова міська бібліотека, до правління якої він увійшов²².

Дворянство звертало свою увагу не лише на поширення знань, воно намагалося всіляко підтримувати процес збереження культурної спадщини. Чимало дворян займалося колек-

ціонування старожитностей. Найбільш відомими серед них були Г. П. Алексєєв, О. М. Поль, П. О. Ган, М. В. Родзянко, Я. П. Новицький, М. А. Іваненко. На початку ХХ ст., коли в Катеринославі було відкрито Обласний музей ім. О. Поля, частина колекцій названих дворян лягла в основу новоствореного музею.

Ще у 1887 р. в Катеринославі було відкрито перший приватний археологічний музей. Його господарем був відомий громадський діяч і колекціонер О. М. Поль²³.

Кожна закохана в історію і культурні традиції людина по приїзді до Катеринослава вважала за необхідне відвідати приватний музей О. М. Поля, який розташувався в будинку Горвиця на Поліцейській вулиці (нині вулиця Шевченко в Дніпропетровську). На деякий час він став однією з визначних пам'яток Катеринослава²⁴. Музей не був хаотичним зібранням різноманітних давніх предметів, а являв собою впорядковану в логічній послідовності за історичними епохами експозицію. Сучасники відмічали, що колекція О. М. Поля відрізнялась надзвичайним багатством і різноманітністю. Місцеві оглядачі М. М. Владимиров і І. А. Шмаков, які в числі перших побували в музеї, писали у своїх замітках: «Музей цей — не лише зібрання старовинних речей археолога-аматора, в якому зібрані в одну масу різні курйозні предмети, випадково зібрані в один склад, — ні, це системно зібрана колекція вцілілих залишків давнини, знайдених в ту-тешній губернії і взагалі на півдні Росії»²⁵.

У 1888 р. музей став доступним для всіх. Тут був спеціальний екскурсивод, іноді екскурсію робив сам О. М. Поль. Музейна колекція складалась з археологічних, етнографічних, нумізматичних та інших матеріалів, які були зібрані у різний час самим О. М. Полем. На думку оглядача, подібних музеїв у Росії на той час було не багато, тим більше, що всі експонати зібрані однією особою.

Багато цікавого і цінного знайшов для себе в цьому музеї Д. І. Яворницький, з колекцією О. М. Поля був заочно знайомий відомий мандрівник М. М. Миклухо-Маклай, який і сам надіслав до музею декілька цікавих старовинних речей. Приємно був вражений музеєм елисаветградський етнограф і археолог В. М. Ястребов. «Найбільшою кількістю предметів, — писав він у звіті, — відрізняється відділ запорозьких речей... У відділі кам'яних знарядь є декілька рідкісних екземп-

лярів. Є зібрання старовинної порцеляни, невеличке зібрання античних статуеток, античні різьблені камені, візантійські емалі, багато різних предметів з могил узбережжя Дніпра, золоті прикраси”²⁶.

Цінність колекції і унікальність археологічного музею О. М. Поля відзначали всі, хто бував у ньому або навіть просто чув про його існування. Колекція О. М. Поля дійсно була дуже цінною як за своїм історичним значенням, так і в грошовому вимірі. Пізніше частина колекції О. М. Поля лягла в основу Обласного музею, який було відкрито в Катеринославі у 1902 р.

Коли 1902 р. в Катеринославі було відкрито Обласний музей ім. О. Поля, чимало представників дворянського стану увійшли до Ради музею: Г. П. Алексєєв, М. В. Родзянко, М. І. Миклашевський, П. В. Гладкий, Я. П. Новицький та інші. Вони не тільки вели мову про напрямки розвитку музею, але й виділяли значні матеріальні кошти на його розвиток. Губернський маршалок дворянства Михайло Ілліч Миклашевський сприяв тому, що дворянське зібрання виділило кошти на спорудження музею²⁷. Серед меценатів музею слід згадати В. П. Гегело, який виділяв гроші для друкування творів Д. І. Яворницького, археологічні розкопки, фінансував придбання експонатів для музею²⁸. Перед підготовкою Археологічного з’їзду, який мав відбутися в Катеринославі у 1905 р., багато катеринославських дворян надали право проведення археологічних робіт у своїх маєтках. По завершенню розкопок декілька дворянських родин зібралися у маєтку Ф. А. Шишкіна у Верхньодніпровському повіті і зібрали 336 крб. для Катеринославського обласного музею. Серед них були С. С. і В. С. Деконські, Ф. А. і Ф. Ф. Шишкіни, А. П. Деконський, Л. А. Савченко, І. К. Абаза, Є. Г. Добровольський, М. М. Савенко та інші²⁹. Багато для музею зробив особисто катеринославський губернатор Ф. Е. Келлер.

Вже в часи Першої світової війни здійсненням думки утворення краєзнавчого музею в м. Олександрівську (нині Запоріжжя) зайнявся Я. П. Новицький. Він передав сюди частину своєї домашньої колекції, проводив археологічні розкопки для поповнення музейного зібрання³⁰.

Близькою до музейної завжди була етнографічна діяльність. Щоправда, серед дворян катеринославської губернії любителів народного фольклору було не так багато. Найбільш

відомі серед них Г. А. Залюбовський та Я. П. Новицький.

Г. А. Залюбовський за життя зібрав величезний етнографічний матеріал: прислів’я, слова, вирази, загадки тощо. У 1864 р. в збірнику М. Номиса “Українські приказки, прислів’я та інше” було вміщено частину матеріалу, наданого Г. Залюбовським. Цей матеріал він зібрав в Новомосковському повіті в кількості 700 приказок, загадок та інше. На початку 1870-х років з відкриттям Південно-Західного Імператорського Російського географічного товариства Г. Залюбовський став його членом. В “Трудах етнографическо-статистической экспедиции в Юго-Западный край” вміщено багатий етнографічний матеріал, зібраний Григорієм Залюбовським³¹.

До найбільш відомих етнографів Придніпровського краю належить Яків Павлович Новицький. Виходець зі старовинного козацького роду, він був збирачем фольклорно-етнографічних, історико-статистичних, археологічних та архівних першоджерел. Фольклорні скарби, записані Я. П. Новицьким, належать переважно до оповідань, переказів та легенд. Він активно друкувався у пресі: “Екатеринославские губернские ведомости”, “Киевская старина”, “Южный край”, “Русский курьер” та інші³².

Що стосується преси, то і тут дворяни проявили себе. Згадуваний вже не раз Г. А. Залюбовський був редактором “Екатеринославского юбилейного листка”, де вмістив багато матеріалів з історії міста, був членом редакцій катеринославських газет “Днепр” і “Степь”. Значна роль у розвитку місцевої преси належить дворянській родині Бикових. Петро Васильович Биков (1844–1930) у 1885–1886 рр. був редактором газети “Степь”, а у 1909 р. — “Приднепровского края”, а його молодший брат Микола (1857–1917) у 1898–1900 рр. видавав громадсько-політичну газету “Днепровская молва”³³. Більшість з цих газет існували не тривалий час і були закриті через друк матеріалів антиурядового характеру.

Постійною підтримкою дворян користувалася церква. Матеріальна допомога розвитку церковної інфраструктури належала до притаманних рис дворянства, тому, наприклад, будівництво храмів не було чимось оригінальним для нього.

В часи, коли землі колишніх Вольностей Запорозьких роздавалися російським дворянам, більшість з них закладали в своїх маєтках храми. В другій пол. XIX ст. храмів буду-

валосся менше, але дворяни продовжували допомагати церкві богослужбовими книгами, іконами, коштами тощо.

За спогадами губернського архітектора А. М. Достоевського, під час його служби в Катеринославській губернії (1860–1865) він оглядав будівництво храму, яке здійснював поміщик Славяносербського повіту князь Чермантьєв у своєму маєтку в с. Павлівка. Посильну допомогу йому надавав повітовий маршалок дворянства Славяносербського повіту Іван Іванович Гладкий³⁴.

У 1881 р. в с. Очеретуватому (Новомосковський повіт) на кошти губернського маршалка дворянства Г. П. Алексеєва було збудовано храм, який освятили 29 жовтня 1881 р.³⁵. Окрім цього, Г. П. Алексеєв надавав матеріальну допомогу Преображенському храму в с. Котівка³⁶.

Дворяни піклувалися і про збереження архітектурної спадщини козацької доби. У 1880-х роках гостро постало питання реставрації Свято-Миколаївського Новомосковського собору. На засіданні катеринославського губернського земського зібрання 9.12.1888 р. дворяни Михайло Володимирович Родзянко і Андрій Олександрович Короленко з Новомосковського повіту, Олександр Миколайович Поль — з Верхньодніпровського, Іван Миколайович Кранц — з Катеринославського, Антіох Олександрович Вантиш — з Бахмутського повіту висловилися за надання коштів для реставрації історичного Самарського собору — видатної пам'ятки Запорожжя³⁷.

Єдина сфера, де дворяни не відзначилися помітною активністю, — це громадські та творчі товариства. Дворянство не потребувало якихось окремих товариств, оскільки мало власну станову організацію — Дворянське депутатське зібрання. Також з другої половини 1860-х років дворяни брали активну участь у роботі земських установ, тому для них не стояла проблема виходу енергії в якихось інших організаціях. До того ж своєрідними культурними осередками були маєтки деяких дворян. Одним з таких культурних центрів був родовий маєток Алексеєвих. В часи коли Г. П. Алексеєв посідав місце губернського маршалка дворянства, в його маєтку в с. Котівка (Новомосковський повіт) збиралися для спілкування не лише родичі, а й представники служилої і творчої інтелігенції катеринославський губернатор І. М. Дурново та його дружина, сімейство Струкових і Миклашевсь-

ких з Катеринославського повіту, Коростовцевих з Павлоградського повіту, Свецьких і Канкріних з Катеринославського повіту, Джунковських, генерал-лейтенант О. М. Синельников, графиня Є. Теотокі, княгиня Ю. Хілкова, неодноразово бував тут історик Д. І. Яворницький, інспектор Катеринославської губернської гімназії О. М. Юдін та інші³⁸. В маєтку була зібрана величезна колекція старожитностей, бібліотека нараховувала декілька тисяч томів — тут була пожива для розуму і розмов. Подібні осередки існували по всій Катеринославській губернії.

Однак на початку ХХ ст. дворяни не могли стояти осторонь тих культурних процесів, які набирають силу. Якщо під час заснування Катеринославського наукового товариства у 1901 р. роль дворян була слабо непомітною, тут ідея утворення належала інтелігенції міста Катеринослава, то у 1903 р. при заснуванні Катеринославської вченої архівної комісії (далі КВАК) дворяни брали активнішу участь. Коли у 1902 р. інтелігенція м. Катеринослава прохала губернатора Ф. Е. Келлера про відкриття архівної комісії, серед тих, хто підписав клопотання, було багато дворян. На установчому засіданні, яке відбулося 19.03.1903 р., були присутні на лише губернатор Ф. Е. Келлер, але й губернський маршалок дворянства М. І. Миклашевський та катеринославський повітовий маршалок дворянства В. В. Малама³⁹. Дворяни не лише давали гроші на розвиток КВАК, як це робив В. П. Гегело, але й брали активну участь в її роботі, як Я. П. Новицький.

Таким чином, короткий огляд соціокультурної ситуації на Катеринославщині в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. дає нам право стверджувати, що катеринославським дворянам не були чужі питанням культури і просвіти населення губернії. Дворяни проявляли активність буквально в усіх аспектах культурно-просвітницького процесу як особисто, так і опосередковано. Причому дворяни не тільки проявляли живий інтерес або обмежувалися наданням матеріальної підтримки, вони самі брали участь в різних проектах у сфері освіти, збереження культурної спадщини, преси тощо. Слід визнати, що на межі ХІХ–ХХ ст. дворянство поволі поступається своєю ініціативністю перед інтелігенцією, яка формувалася з різних верств суспільства. Проте дворяни, як і раніше, не залишаються осторонь соціокультурних процесів, які мали місце на теренах Придніпров'я.

Джерела та література

- 1 *Доброгорська Н. В.* Благодійницька діяльність Е. К. Бродського (друга половина XIX — початок XX ст.) // *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник.* — Д.: Національний гірничий університет, 2007. — Вип. 4. — С. 71–78; *Кочергін І. О.* Історико-культурна діяльність О. М. Поля // *Гуманітарний журнал.* — 2002. — № 2. — Весна. — Спецвипуск. — С. 36–41.; *Лісниковська І. С. М. О.* Корф і розвиток освіти в Наддніпрянській Україні (60–80-і роки XIX ст.) // *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. Наукових праць.* — Д.: Вид-во, ДНУ, 2007. — Вип. — С. 184–190; *Мирончук В. Д., Ліниковська І. С.* Діячі освіти на Катеринославщині. Династія Ковалевських // *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник.* — Дніпропетровськ: НГУ, 2004. — Вип. 1. — С. 49–54; *Швидько Г. К.* Василь Гегело — меценат // *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник.* — Д.: НГУ, 2007. — Вип. 4. — С. 53–60.
- 2 *Чабан М. П.* Птахи з гнізда Придніпров'я. — Д.: Дніпрокнига, 2005. — С. 131.
- 3 *Дніпропетровськ: минуле і сучасне.* — Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2001. — С. 114.
- 4 *Мирончук В. Д., Ліниковська І. С.* Діячі освіти на Катеринославщині. Династія Ковалевських // *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник.* — Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2004. — Вип. 1. — С. 53.
- 5 *Ковнір Н. М.* Микола Олександрович Кофр — педагог, публіцист, земський діяч // *Грані.* — 2002. — № 5. — С. 12.
- 6 *Веселовский Б.* История земства за сорок лет. — СПб., 1911. — Т. 4. — С. 123.
- 7 *Бекетова В. М.* Подвижник просвещения // *Днепровская правда.* — 1988. — 10 апреля. — С. 12.
- 8 *Лісниковська І. С. М. О.* Корф і розвиток освіти в Наддніпрянській Україні (60–80-і роки XIX ст.) // *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Зб. наукових праць.* — Д.: Вид-во, ДНУ, 2007. — Вип. — С. 186.
- 9 *Кушніренко І., Жилінський В.* Напівзабуті імена... — Запоріжжя, Дніпровський металург, 2004. — С. 12.
- 10 *Гнедин Д. М.* Мои воспоминания // *Русское богатство.* — СПб., 1893. — № 5. — С. 142.
- 11 *Постановления Екатеринославского губернского земского собрания сентябрьской сессии 1866.* — Екатеринбург, 1867. — 76 с. — Приложения. — С. 41.
- 12 *Лохматова А. І.* Катеринославське земство. — Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1999. — С. 136.
- 13 *Доброгорська Н. В.* Благодійницька діяльність Е. К. Бродського (друга половина XIX — початок XX ст.) // *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник.* — Д.: Національний гірничий університет, 2007. — Вип. 4. — С. 73–74.
- 14 *Абросимова С. В.* “Как говорят...”: Из повседневной жизни Екатеринославского дворянства XIX в. (по материалам эпистолярной коллекции музея) // *Скарби музеїв: збірник статей. Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р.* — Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. — С. 25–26.
- 15 *Кушніренко І., Жилінський В.* Напівзабуті імена... — Запоріжжя, Дніпровський металург, 2004. — С. 25.
- 16 *Абросимова С. В., Сурева Н. В.* Бутовичівська економія Савицьких // *Гуманітарний журнал.* — 2004. — № 1–2. — С. 134.
- 17 *Савчук В. С.* Біля витоків Національної гірничої академії: від Катеринославського вищого гірничого училища до гірничого інституту (1896–1912) // *Борисфен.* — 2000. — № 2. — С. 14.
- 18 *Швидько Г. К.* Катеринославський піквіський клуб (1858–1860). — Д.: ДОНУБ, 2003. — С. 37.
- 19 *Чабан М. П.* Птахи з гнізда Придніпров'я. — Д.: Дніпрокнига, 2005. — С. 132.
- 20 *Лучка Л. М.* Від Публічної до Міської громадської: сторінки історії Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки // *Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат області на 2009 рік: Бібліографічний покажчик.* — Д.: ДОНУБ, 2008. — С. 104.
- 21 *Гнедин Д. М.* Мои воспоминания // *Русское богатство.* — СПб., 1893. — № 5. — С. 142.

- 22 *Бойко А., Бровко А., Бровко Б., Іванникова Л.* Яків Новицький — видатний дослідник і громадський діяч Запорізького краю // Новицький Я. П. Твори. — Запоріжжя: АА Тандем, 2007. — Т. 1. — С. 23.
- 23 *Кочергін І. О.* Історико-культурна діяльність О. М. Поля // Гуманітарний журнал. — 2002. — № 2. — Весна. — Спецвипуск. — С. 38–39.
- 24 *Кочергін І. О.* Олександр Поль: мрії, справи, спадщина. — Д.: НГАУ, 2002. — С. 51.
- 25 *Шмаков І. А.* Археологический музей А. Н. Поля // ЕГВ. — 1888. — № 10. — С. 4.
- 26 Рукописний архів Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 60. Дело Императорской археологической комиссии об открытии подземных ходов в с. Старые Кайдаки Екатеринославской губернии. 1888 г. — Арк. 23–23 зв.
- 27 *Каюк Д. В.* Родина дворян Миклашевських в історії Південної України // Київська старовина. — 1999. — № 6. — С. 114.
- 28 *Швидько Г. К.* Василь Гегело — меценат // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. — Д.: НГУ, 2007. — Вип. 4. — С. 59.
- 29 *Тележняк К. І.* Катеринославські меценати Деконські // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. — Д.: Національний гірничий університет, 2007. — Вип. 4. — С. 69–70.
- 30 *Бойко А., Бровко А., Бровко Б., Іванникова Л.* Яків Новицький — видатний дослідник і громадський діяч Запорізького краю // Новицький Я. П. Твори. — Запоріжжя: АА Тандем, 2007. — Т. 1. — С. 23.
- 31 А. М. Один из малорусских этнографов (Страничка из жизни Г. А. Залюбовского) // Днепровская молва. — 1899. — № 47. — 28 ноября. — С. 1497.
- 32 *Світленко С. І.* Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х роках XIX століття: Монографія. — Д.: Вид-во Дніпропетров. нац. ун-ту, 2006. — С. 104.
- 33 *Чабан М. П.* Птахи з гнізда Придніпров'я. — Д.: Дніпрокнига, 2005. — С. 393–394.
- 34 *Достоевский А. М.* Воспоминания. Квартира VIII // <http://smalt.karelia.ru/~filolog/dostoev/texts/vospomin/vospomin.htm>.
- 35 Letters of life in an aristocratic Russian household before and after the revolution. Amy Coles and princess Vera Urusov. USA.: Edwin Mellen Press, 2000. — P. 212.
- 36 Там само. — P. 44, 72.
- 37 Постановления XXIII очередной сессии Екатеринославского губернского земского собрания с 3 по 14 декабря 1888 года с приложениями Екатеринослав: Типография губернского правления, 1889. — С. 68–69.
- 38 *Абросимова С. В.* “Как говорят...”: Из повседневной жизни Екатеринославского дворянства XIX в. (по материалам эпистолярной коллекции музея) // Скарби музеїв: збірник статей. Матеріали обласної наукової конференції до Міжнародного дня музеїв 2003 р. — Д.: АРТ-ПРЕС, 2005. — С. 27–28.
- 39 Протокол открытия губернской Екатеринославской ученой архивной комиссии 16 марта 1903 г. // Вестник Екатеринославского земства. — 1903. — № 10–11. — С. 29.

Igor Kochergin

Katerinoslav gentry in cultural and enlighten process in the second half of XIX — beginning of XX century

The article is dealt with the role of Katerinoslav gentry in cultural and enlighten process in the second half of XIX — beginning of XX century

Key words: *charity, gentry, zemstvo, intelligentsia, collecting, double loyalty, enlightenement.*